

PRETOŠANĀS KUSTĪBA NACIONĀLSOCIĀLISTISKĀS VĀCIJAS OKUPĒTAJĀ LATVIJĀ (1941–1945): JĒDZIENISKĀ IZPRATNE UN TEORĒTISKĀS NOSTĀDNES

Uldis Neiburgs

Mg. hist., Latvijas Universitātes vēstures doktora zinātniskā grāda pretendents, Latvijas Okupācijas muzeja pētnieks.

Pētnieciskās intereses: Latvijas Otrā pasaules kara un padomju un nacistu okupācijas (1939–1991) vēsture.

E-pasts: uldis.neiburgs@omf.lv

Situācijā, kad Latvijas teritoriju pārvaldīja viena – nacionālsociālistiskās Vācijas, bet draudēja otras – PSRS okupācijas varas atgriešanās, Latvijas tautas pašnoteikšanās centienus un vēlmi atgūt valstisko neatkarību pauda spontāni un pakāpeniski izveidojusies nacionālā pretošanās kustība. Apstākļos, kad latviešu interesēs nebija nacistiskās Vācijas militārā spēka vājināšana cīņā pret PSRS, pretošanās kustībai lielākoties bija nevardarbigis raksturs un tai piemita dažādas organizētas un neorganizētas izpausmes. Tā bija gan ārpus okupācijas režīma sistēmas pastāvoša atsevišķu indivīdu un organizāciju nelegāla darbība, kurā bija iesaistītas visdažādākās politiskās un sociālās aprindas, gan ārēji legāla, bet iekšēji slēpta pret okupācijas režīmu vērsta rīcība, daudziem tās dalībniekiem vienlaikus atrodoties vācu okupācijas varas dažādu pārvaldes, saimniecisko, militāro un citu iestāžu dienestā. Rakstā ir analizēta pretošanās kustības jēdzieniskā izpratne un būtība, tās raksturs un formas, kā arī citi teorētiski un praktiski pētniecības jautājumi.

Atslēgas vārdi: nacionālsociālistiskās Vācijas okupācija; “aktīva”/“pasīva”, “uz iekšu”/“uz āru” vērsta, “nacionāla”/“nacionālistiska” pretošanās kustība.

Otrā pasaules kara laikā Latvija zaudēja savu valstiskumu un turpmākajos gados piedzīvoja citu citai sekojošu padomju–nacistu–padomju okupācijas varu nomaiņu. Tāpēc Latvijas un arī

pārējo Baltijas valstu pretošanās kustību pētniecībā, manuprāt, problemātiski ir piemērot līdz šim ārzemju historiogrāfijā paustās jau gatavās teorētiskās atziņas, t.sk. par pretošanās un kolaborācijas formām un to savstarpējo mijiedarbību nacionālsociālistiskās Vācijas okupētajā Rietumeiropā,¹ jo tās pamatā ir veidotas, balstoties uz atšķirīgiem okupācijas varas un tai pakļauto iedzīvotāju attiecību modeļiem, neņemot vērā vairākas okupācijas pārdzīvojušo Dienvidaustrumeiropas (Dienvidslāvija, Grieķija) un Centrālustrumeiropas (Polija, Lietuva, Latvija, Igaunija) zemju atšķirīgo pieredzi Otrā pasaules kara gados. Tādēļ jāuzsver, ka pretošanās kustību būtība nacistu okupētajās Baltijas valstīs ir izprotama, tikai iedziļinoties šo valstu īpašajā situācijā, kur kolaborācija ar nacistu režīmu bija sadarbība ar pēc kārtas otro okupantu jeb ienaidnieka ienaidnieku, bet pretdarbība nacistiem norisinājās laikā, kad draudēja otrreizējās padomju okupācijas varas atgriešanās.

Pretošanās kustības teorētisko jautājumu labākai izpratnei perspektīvā vērtīga būtu arī Latvijas, Lietuvas un Igaunijas vēsturnieku kopīga diskusija par pretošanās kustību izpausmēm nacistu okupētajās Baltijas valstīs, kā arī 1939. gadā padomju, bet 1941. gadā nacistu okupētajās Austrumpolijas, resp., Rietumukrainas un Rietumbaltkrievijas teritorijās, kuru iedzīvotāji atradās nosacīti līdzīgā situācijā. Līdz šim šādas akadēmiskas debātes nav notikušas ne tikai Latvijā, bet arī mūsu kaimiņvalstīs, kur “Igaunijas Republikas Nacionālās komitejas” politiskās aktivitātes un Igaunijas suverenitātes atjaunošanas pasludināšana 1944. gada 18. septembrī vairāk tiek vērtēta kā šīs valsts tiesiskās kontinuitātes sastāvdaļa,² bet mazāk kā pretošanās kustības politiskās darbības rezultāts. Atšķirībā no Latvijas igauņu vēsturnieki mūsdienās tuvāk nav pētījuši arī padomju partizānu/pagrīdes aktivitātes Igaunijas teritorijā, kur gan tās objektīvu iemeslu dēļ bija salīdzinoši daudz vājākas. Turpretī Lietuvas vēsturnieki pretošanās kustībā nacistu okupācijas laikā izdala trīs autonomus pretestības virzienus – lietuviešu, poļu un padomju – un uzsver, ka “Augstākās komitejas Lietuvas atbrīvošanai” un citu lietuviešu pretošanās organizāciju darbība bija vērsta pret vairākiem ienaidniekiem – ne tikai nacistiem un komunistiem, bet arī pret Polijas “Dzimtenes armiju” (*Armia Krajowa*) Austrumlietuvā.³

PRETOŠANĀS KUSTĪBAS IZPRATNE MŪSDIENU LATVIJAS HISTORIOGRĀFIJĀ

Latvijas vēstures zinātnē 20. gadsimta 90. gados sākotnēji nostiprinājās uzskats par pretošanās kustības neviendabību, kā galvenos tās spēkus izdalot uz vietas Latvijā darbojošos nacionālo un padomju pretošanās kustību.⁴ Šāda pretošanās kustības dažādo virzienu pastāvēšana Latvijā nacistu okupācijas laikā bija parādīta arī vienā no jau 2001. gadā publicētiem vēsturnieku Ulda Neiburga un Dzintara Ērgļa pētījumiem, kurā pausts arī uzskats, ka pretošanās kustības pamatbūtība vispirms ir meklējama pašā pretestībā okupācijas režīmam. Šajā publikācijā no padomju pretošanās kustības tika izslēgtas Latvijā pāri frontes līnijai no PSRS aizmugures rajoniem iesūtītās komunistisko diversantu un partizānu grupas, taču ne vietējie Latvijas iedzīvotāji,⁵ kā arī atzītas Otrā pasaules kara gados Latvijā pastāvošās poļu un ebreju pretošanās izpausmes nacistu okupācijas režīmam, ko apstiprina arī Ērika Jēkabsona un Marģera Vestermaņa veiktie pētījumi.⁶

Tikmēr vēsturnieks Inesis Feldmanis par primāro pretošanās kustības izpratnē izvirzīja nevis pašu pretestību, bet gan tās mērķi. Vairākos referātos un publikācijās, sākot ar 2003. gadu, viņš aktualizēja jautājumu, vai pie pretošanās kustības Latvijā nebūtu jāpiešķaita tikai tie pretestības virzieni, kas pauda gatavību cīnīties pret abiem okupantiem – nacistisko Vāciju un Padomju Savienību – par Latvijas neatkarības atjaunošanu, tādējādi par pretošanās kustības sastāvdaļu neuzskatot ne tikai padomju partizānus, bet arī vietējo komunistisko pagrīdi.⁷ Līdzīgu viedokli vēlāk atkārtoja Antonijs Zunda, kurš arī uzskatīja, ka primārie faktori, kas ļauj objektīvi klasificēt pretošanās kustību, ir bruņotu vai nelegālu grupu darbības tuvākie un tālākie mērķi un to rezultāti.⁸ Abi šie autori apkopojoša rakstura kolektīvās monogrāfijās “Latvijas vēsture. 20. gadsimts” un “Latvija Otrajā pasaules karā (1939–1945)” piedāvā vietējo komunistisko pagrīdi un sarkanos partizānus no Latvijas nacionālo interešu viedokļa saukt par kolaborantiem, bet tā dēvēto padomju pretošanās kustību – par “komunistisko un diversantu” kustību.⁹ Izvērtējot šo pozīciju, pamatā var piekrist viedoklim, ka nav iespējams “apzīmēt ar vienu un to pašu terminu grupas, kuru mērķi bija diametrāli pretēji”,¹⁰ taču, ja par galveno pretošanās kustības būtības izpratnē tomēr uzskatām nevis tās mērķi, bet pašu pretestību okupācijas re-

žīmam, tad jāatzīst, ka šo pretošanos ir iespējams apzīmēt ar vienu un to pašu jēdzienu, jo šajā gadījumā apzīmējumi “padomju” un “nacionālā” tieši norāda uz to diametrāli pretējiem mērķiem.

Arī pēdējos gados saistībā ar pretošanās kustības, īpaši ar padomju partizānu darbības izvērtēšanu diskusijās akadēmiskajās ap-
rindās ir izteikti ļoti atšķirīgi un pretrunīgi viedokļi. Vēsturnieks Heinrihs Strods monogrāfijā “PSRS kaujinieki Latvijā (1941–1945)” savulaik padomju historiogrāfijā daudz aprakstīto un glorificēto padomju (sarkano) partizānu apzīmēšanai ieviesa jaunu jēdzienu “PSRS kaujinieki”, vienlaikus uzskatot, ka Latvijas iedzīvotāji nav atbalstījuši PSRS kaujiniekus, pie tam šo partizānu cīņa ir bijusi “Sarkanarmijas militāro kombatantu agresija pret latviešu tautu”.¹¹ Pavisam citāds bija H. Stroda oponenta akadēmiķa Viļa Samsona viedoklis, kurš, balstoties gan uz dažādiem dokumentiem, gan personisko kara laika pieredzi, pilnībā noraidīja šādu apzīmējumu, rakstot, ka Latvijā nacistu okupācijas gados ir pastāvējusi gan centralizēti organizēta padomju partizānu kustība, gan spontāni izveidojusies pretnacistiskā pretošanās kustība, turklāt vietējo iedzīvotāju atbalsts kara gaitā nosvērās par labu tām. Tomēr V. Samsons arī atzina, ka Latvijā ir norisinājusies nacionālā pretošanās kustība, kas notikusi paralēli, bet nav saplūdusi ar komunistisko, un norādīja, ka kara laika vācu dokumentos ir atzīmētas ne tikai komunistiskās, bet arī latviešu un poļu nacionālās pretošanās kustības aktivitātes.¹² Visumā kritiska pret H. Stroda piedāvājumu padomju partizānus Latvijā saukt par “PSRS kaujiniekiem” ir Daina Bleiere, kura uzskata, ka šāda pieeja padara grūti definējamu sadalījumu starp tiem partizāniem, kuri bija iesūtīti no padomju aizmugures, un tiem, kas iesaistījās uz vietas, kā arī atzīst par apstrīdamu apgalvojumu, ka lielāko daļu partizānu ir veidojuši iesūtītie kaujinieki. Tālāku diskusiju vērts tāpat ir D. Bleieres viedoklis, ka specifiskā padomju partizānu kustības organizācija sarežģī problēmas pētniecību un terminoloģijas izmantošanu, taču tieši šī specifika – tas, ka partizānu vienībām bija jāpilda vienlaikus visai atšķirīgi uzdevumi, – drīzāk runā par labu tam, lai neieviešu – vismaz pagaidām – jaunu terminoloģiju.¹³

Vērā ņemams ir arī vēsturnieka Artura Žvinkļa skatījums, ka jautājums, vai komunistiskā un padomju partizānu kustība ir vai nav uzskatāma par pretošanās kustību, ir ļoti sarežģīts un neviennozīmīgi traktējams. Viņaprāt, nav noliedzams, ka komunistiskā

pagrīde un sarkanie partizāni cīnījās par padomju okupācijas atjaunošanu, tomēr apzīmējuma “komunistiskā un diversantu kustība” lietošana būtu pilnībā pieņemama tikai tad, ja Latvijā būtu pastāvējusi jēlkāda faktiska sava valstiskuma forma. Pēc A. Žvinkļa domām, komunistiskā pagrīde un partizāni attiecībā pret nacistisko okupāciju tomēr būtu atzīstami par pretestībniekiem, kas gan ne- atceltu neapstrīdamus faktus, ka komunistiskā pretestība bija PSRS uzturēta un organizēta un tās cīņas metodēm bieži piemita terora un diversiju raksturs, no kura cieta nevainīgi civiliedzīvotāji.¹⁴ Jāpiebilst, ka komunistiskos pagrīdniekus un sarkanos partizānus aktīvās pretošanās kustības dalībniekiem Latvijā savās publikācijās ir pieskaitījuši arī vēsturnieki Ilgvars Butulis un Kārlis Kangeris,¹⁵ bet M. Vestermanis ar jēdzienu “nacionālā pretestības kustība” saprot visaptverošu okupētās valsts iedzīvotāju pretošanās kustību, kuras ietvaros ebreju bēgšanas un slēpšanas organizēšana tiktu uzskatīta par vienu no nacionāli patriotiskās cīņas formām pret nacistiskajiem okupantiem, kas, viņaprāt, kara gados diemžēl nebija realitāte nacistu okupētajā Latvijā. Dažādu pretestības novirzienu raksturošanai M. Vestermanis lieto apzīmējumus “vietējie padomiski orientētie pagrīdes pulciņi” un “nacionālā, uz Latvijas valstiskās neatkarības atjaunošanu orientētā pagrīde”.¹⁶

Līdz ar to Latvijas historiogrāfijā pēdējo divdesmit gadu laikā ir izteikti vairāki lielākoties savstarpēji izslēdzoši konstatējumi vai pieļāvumi, ka nacionālsociālistiskās Vācijas okupētajā Latvijā ir norisinājusies: 1) no dažādiem novirzieniem (nacionālā, padomju u.c.) sastāvoša pretošanās kustība, 2) Latvijas (nacionālā) pretošanās kustība, 3) vairākas (Latvijas, PSRS, Polijas) pretošanās kustības, 4) politiski dažādi orientēti pretestības recidīvi un individuāla nepolitiska pretošanās. Dažviet atsevišķi autori gan ne vienmēr precīzi ir uztvēruši vai interpretējuši cits cita rakstīto, kvalitatīvas diskusijas vietā radot zināmus pārpratumus. Piemēram, vēsturnieks I. Feldmanis kā kritiku neizturošus raksturo manus iebildumus pret viņa uzstādījumu par pretošanās kustību Latvijā apzīmēt tikai tās izpausmes, kas bija vērstas uz Latvijas neatkarības atjaunošanu, gan neminot, ka tikpat kritiski izteicos arī attiecībā uz agrāk izplatīto priekšstatu tikai par “nacionālās” un “padomju” pretošanās kustības pastāvēšanu nacistu okupētajā Latvijā.¹⁷ Viņaprāt, nepārlicenoši ir arī vairāki piemēri, kas apliecina pretošanās kustības daudzpusīgāku spektru, gan nosaucot tikai vienu no tiem – Polijas “Dzimtenes

armijas” dalībniekus, bet ne citus, t.sk. individuālu un nepolitiski motivētu pretestību izrādījušus Latvijas iedzīvotājus u.c.¹⁸ Turklāt iepriekšminēto I. Feldmanis attiecina uz nacionālo pretošanās kustību Latvijā, kaut gan es rakstu ne tikai par nacionālām, bet visa veida pretestības izpausmēm, kas Otrā pasaules kara gados bija vērojamas nacistu okupētās Latvijas teritorijā. Līdz ar to nekad nesmu uzskatījis Polijas vai PSRS pagrīdniekus par piederīgiem Latvijas pretošanās kustībai, bet gan esmu norādījis uz problēmu, kas rodas, pie pretošanās kustības Latvijā pieskaitot tikai tos virzienus, kas cīnījās par Latvijas neatkarības atjaunošanu, kas automātiski izslēdz iespēju poļu, padomju, ebreju u.c. pretošanās kustības dalībniekus, kuru mērķis nebija Latvijas neatkarības atjaunošana, uzskatīt par jebkādas pretošanās kustības sastāvdaļu, kas tomēr ir apšaubāmi, vadoties no viņu izrādītās pretestības nacistiem.

Atšķirīgi ir arī atsevišķi līdz šim paustie viedokļi par konceptuālu pieeju veidošanu Latvijas Otrā pasaules kara, t.sk. nacistu okupācijas laika pretošanās kustības vēstures pētniecībā. Vēsturnieks Aleksandrs Ivanovs ir pārliecināts, ka mūsdienu Latvijas historiogrāfijas konceptuālā pieeja prasa nacionālsociālistiskās Vācijas okupācijas posmu vērtēt tieši Latvijas nacionālās vēstures kontekstā, ņemot vērā Latvijas vēstures norises plašākā vēstures perspektīvā jeb mērogā, kā arī latviešu tautas vitālās intereses un likteni ne tikai “vācu laikā”, bet arī pirmās un otrās padomju okupācijas periodā, un ka tieši nacionālās pretošanās un kolaborācijas problēmai ir īpaša vieta Latvijas Otrā pasaules kara vēstures jautājumu kompleksā.¹⁹ Turpretī vācu pētniece Eva Klarita Petai (*Pettai*), raksturojot jaunākās tendences Latvijas historiogrāfijā, uzskata, ka koncepciju un kategoriju definīcijas, uz kuru pamata mēs vērtējam pagātņi, parasti ir šā brīža politisko un sociālo apstākļu un domāšanas veida produkti. Politiski ārkārtīgi uzlādētās kategorijas “kolaborācija” un “pretošanās” neko daudz nepalīdz būt taisnīgiem pret individiem. Vēsturnieki, īpaši mūsdienu vēstures pētnieki, vienmēr balansē uz ļoti trauslas robežas starp pienākumu būt neitrāliem pret vēstures faktiem, personisko iesaisti politiskajos, sociālajos un kultūras tīklos un sava laikmeta uzliktajiem rāmjiem. Tāpēc ir jāapzinās vēsturisko kategoriju mainīgais raksturs. Demokrātiskā valstī šīs kategorijas tiek pastāvīgi publiski apspriestas un pārskatītas. Tās vairs nevar tikt diktētas, ne arī “ekspertu” noteiktas, vienalga, vai šie eksperti ir profesionāli vēsturnieki, politiķi vai “notikumu laikabiedri”.²⁰

PRETOŠANĀS KUSTĪBAS TEORĒTISKIE ASPEKTI: JAUNI RISINĀJUMI UN PERSPEKTĪVAS

Ņemot vērā iepriekšminētās vēsturnieku teorētiskās atziņas un vēstures avotos un zinātniskajā literatūrā apzināto plašo faktoloģisko materiālu par pretošanās kustību nacionālsociālistiskās Vācijas okupētajā Latvijā, manuprāt, ar jēdzienu “nacionālā pretošanās kustība” var saprast visa veida (individuālu un kolektīvu, bruņotu un nevardarbīgu) pret nacistu okupācijas varu virzītu pretestību, kas bija vērsta uz 1918. gada 18. novembrī proklamētās Latvijas valsts neatkarības atjaunošanu, neatkarīgi no šīs idejas aizstāvju nacionālās, politiskās vai sociālās pārstāvniecības. Šī pretošanās kustība bija vienīgā, kuru ir iespējams apzīmēt par Latvijas pretošanās kustību un kurā iesaistītos cilvēkus saukt par nacionālās pretošanās jeb Latvijas pretošanās kustības dalībniekiem. Vienlaikus par primāro pretošanās kustības jēdzieniskajā izpratnē atzīstot pašu pretošanos okupācijas režīmam, ir iespējams konstatēt, ka bez nacionālās pretošanās kustības, kas iestājās par Latvijas neatkarības atjaunošanu, *de facto* okupētās, bet *de iure* pastāvošās Latvijas Republikas teritorijā (resp., izmantojot šo teritoriju savu mērķu sasniegšanai) kara laikā cīņā pret nacionālsociālistisko Vāciju darbojās arī citu valstu un tautu reprezentētas pretošanās kustības, kuru mērķis nebija Latvijas neatkarības atjaunošana, pie tam, neskatoties uz to, tajās ņēma dalību ne tikai šo ārvalstu, bet arī okupētās Latvijas iedzīvotāji. Tā bija padomju (PSRS) pretošanās kustība, kas cīnījās par PSRS un tās okupēto un inkorporēto teritoriju padomju valstiskuma atjaunošanu, un poļu (Polijas) pretošanās kustība, kas iestājās par Polijas neatkarības atgūšanu.

Bez kopīga pretinieka un atšķirīgiem politiskajiem mērķiem šīs pretošanās kustības raksturo vēl citas Latvijas tā laika situācijai specifiskas īpatnības, kuru apzināšanās var kalpot par pamatu to būtības labākai izpratnei un arī vērtējumam mūsdienās: 1) latviešu nacionālā pretošanās kustība pauda latviešu tautas pašnoteikšanās centienus un cīņā par Latvijas neatkarību bija virzīta ne tikai pret tobrīd pastāvošo nacistiskās Vācijas okupāciju, bet arī pret pirms tam pārdzīvoto un kara gaitā otrreiz tuvojošos PSRS okupāciju; 2) padomju pretošanās kustības vērsšanās pret agresoru – nacistiskās Vācijas okupācijas režīmu un tā kolaborantiem bija pamatota un attaisnojama pašā Padomju Savienības teritorijā, bet nepamatota pēc Otrā pasaules kara sākuma 1939. gada 1. septembrī PSRS

okupētajās un anektētajās valstīs (t.sk. Latvijā) vai to teritorijās, attiecībā pret kurām agresors vispirms bija pati PSRS, bet tikai pēc tam – nacistiskā Vācija. Kaut arī padomju pretošanās kustības (t.sk. tajā līdzdarbojošos Latvijas pilsoņu) vērsšanās pret vienu no okupantiem bija vērtējama pozitīvi no cīņā pret hitlerisko Vāciju iesaistīto valstu interešu viedokļa un veicināja ātrāku nacionālsociālistiskā režīma sakāvi Otrajā pasaules karā, vienlaikus tā bija cīņa par cita okupanta – staļiniskās PSRS atgriešanos, kas bija klajā pretrunā ar Latvijas un citu okupēto zemju valststiesiskām pozīcijām un sekmēja otra ne mazāk noziedzīga – komunistiskā režīma nostiprināšanos Austrumeiropā, un kā tāda ir vērtējama negatīvi;

3) poļu pretošanās kustība, līdzīgi kā latviešu nacionālā pretošanās kustība, pamatā bija vēsta pret diviem agresoriem – Padomju Savienību un Vāciju. Lielāko daļu no šīs pretošanās kustības Latvijā veidoja vietējie poļu tautības iedzīvotāji, kuru politiskā nostāja bija neviennozīmīga, jo daļa no viņiem iestājās arī par poļu apdzīvoto Latvijas teritoriju pievienošanu Polijai.

Vēl pretestību nacistu okupācijas režīmam Latvijā izrādīja atsevišķas ebreju pretošanās grupas un indivīdi, kuru mērķis bija izglābties no bojāejas holokaustā, arī vācu tautības karavīru – dezertieru grupas u.c., kuru mērķis bija izdzīvot un sagaidīt kara beigas, bet vēl lielāks bija to cilvēku skaits, kuri neatkarīgi no viņu nacionālās, politiskās, reliģiskās vai sociālās piederības izrādīja individuālu pretestību nacionālsociālistiskās Vācijas okupācijas režīmam, izvairoties no piespiedu darba pienākumu pildīšanas, dienesta dažādos militāros formējumos, sabotējot okupācijas režīma saimnieciskos pasākumus, glābjot nacistu vajātos līdzcilvēkus (ebrejus, padomju karagūstekņus u.c.) utt. Nereti šāda individuālā nepakļaušanās saplūda kolektīvā pretestībā vai iekļāvās organizētās nelegālās pretestības izpausmēs nacistu okupācijas varai, piemēram, veidojoties no mobilizācijas izvairījušos vai dezertējušo leģionāru grupām, dodoties bēgļu gaitās pāri Baltijas jūrai uz Zviedriju, u.tml.

Zināma neskaidrība līdzšinējā pētniecībā ir vērojama arī pretošanās kustības darbības formu iedalījumā, rakstot par aktīvu, pasīvu, garīgu, civilu, nevardarbīgu, bruņotu u.c. pretestību, vienlaikus aturoties tuvāk izskaidrot, kuras no pretestības izpausmēm nacistu okupētajā Latvijā atbilst vienam vai otram no šiem apzīmējumiem, kā arī nereti dažādiem autoriem vienus un tos pašus jēdzienus saprotot atšķirīgi.²¹ Manuprāt, šīm pretošanās kustības aktivitātēm

Latvijā bija raksturīgs plašs darbības spektrs, ko hipotētiski var iedalīt aktīvā un pasīvā pretestībā, nevis bieži vien izplatītā tradicionālā dalījumā – “pasīvā” = “nevardarbīgā” un “aktīvā” = “bruņotā” pretestība, bet gan sekojoši.

1. Vadoties no pretošanās kustības rakstura (“aktīvā pretošanās” = “pret”, “pasīvā pretošanās” = “ne par”), ar aktīvu pretošanos var saprast visas pret nacistu okupācijas režīmu vērstas apzinātas mērķtiecīgas darbības (nelegālas sanāksmes, okupācijas varas mutvārdu kritika, ārzemju radioraidītāju neatļauta klausīšanās, ekonomiska rakstura sabotāžas, nelegālu uzsaukumu un laikrakstu izdošana, pagrīdes organizāciju veidošana un politisku deklarāciju izstrāde, neatļautu sakaru uzturēšana ar ārzemēm, informācijas sniegšana okupācijas režīma pretiniekiem, nelegālu radiosakaru uzturēšana un slepenas bēgļu laivu satiksmes organizēšana, ieroču un munīcijas vākšana, militāra izlūkošana, bruņotu grupu organizēšana, militāra pretestība u.c.), bet par pasīvu pretošanos var saukt ārēji lojālu, bet vienlaikus iekšēji slēptu opozīciju okupācijas varai, kas izpaudās, iespēju robežās ignorējot vai izvairoties no okupantu rīkojumu pildīšanas vai arī cenšoties tos ietekmēt un izmantot Latvijas tautas interesēs, tādējādi vājinot nacistu okupācijas režīma pozīcijas. Tā kā šāda pasīva pretestība okupācijas varai bieži vien bija saistīta ar lielāku vai mazāku sadarbību ar to, tad katrā atsevišķā gadījumā būtu svarīgi konstatēt, kas katra indivīda darbībā bija pārsvarā – pasīva pretošanās pār kolaborāciju vai otrādi.

2. Raugoties no pretošanās kustības politisko mērķu esamības/trūkuma (“aktīvā pretošanās” = “pretoties pret + cīnīties par”, “pasīvā pretošanās” = tikai “pretoties pret”), par aktīvu pretošanos var saukt pretestību, kam piemita skaidrs politisks mērķis (neatkarīga Latvija, PSRS valsts iekārta, neatkarīga Polija), bet par pasīvu pretošanos var uzskatīt visu to pretestību, kam nebija skaidra politiska mērķa, kas bieži vien izpaudās individuālā protestā pret dažādām cilvēka personisko dzīvi tieši skarošām okupācijas režīma varas izpausmēm (izvairīšanās no mobilizācijas, nelegāla bēgšana uz Zviedriju u.c.) vai arī līdzjūtībā un solidaritātē ar saviem līdzcilvēkiem, pret kuriem tika vērstas okupācijas varas represijas (politisku iemeslu dēļ vajātu personu slēpšana u.c.). Turklāt šāda nepolitisku motīvu vadīta pretestība kara gados bija raksturīga dažādiem Latvijas sociālajiem, nacionālajiem un politiski orientētiem sabiedrības slāņiem, kuru pārstāvji atkarībā no konkrētās

situācijas varēja ieņemt gan nepolitiski savrupu, gan arī ar kādu no politiski motivētām pretošanās kustībām sakrītošu nostāju. Piemēram, starp cilvēkiem, kuri personisku, nevis politisku iemeslu dēļ bija izvairījušies no iesaukšanas leģionā vai glābuši ebrejus, vācu dezertierus vai padomju karagūstekņus, bija gan apolitiski indivīdi, gan personas, kas vēlējās vai nu Latvijas valstiskuma atjaunošanu, vai arī sagaidīja padomju varas atgriešanos. Tāpat, ja Latvijas Centrālās padomes (turpmāk – LCP) īstenotās politisko bēgļu laivu akcijas uz Zviedriju bija organizētas aktīvas pretošanās kustības sastāvdaļa, tad atsevišķu cilvēku individuāla došanās pāri Baltijas jūrai ar privātām zvejnieku laivām drīzāk bija pasīva pretestība ar mērķi izvairīties no nacistu vai atkārtotas padomju okupācijas vai vienkārši dzīvības glābšana, lai pārdzīvotu kara un svešu varu nesotos apdraudējumus. Vienlaikus arī LCP organizētajās bēgļu laivās varēja atrasties cilvēki, kuru rīcību vairāk vadīja individuāli, nevis politiski motīvi, un, gluži pretēji, arī starp individuāli uz Zviedriju aizbraukušajiem bēgļiem bija personas, kuru uzskati sakrita ar LCP izvirzīto mērķi – Latvijas neatkarības atjaunošanu.

Viens no būtiskiem Latvijas pretošanās kustības vēstures teorētiskiem jautājumiem ir jēdziena “kustība” attiecināšana uz pretestības izpausmēm nacistu okupētajā Latvijā, jo nav noliedzams, ka tās intensitāte un darbības rezultāti ne tuvu nesasniedza to pretestības aktivitāšu līmeni, kāds bija vērojams, piemēram, Vācijas okupētajā Francijā, Polijā vai Dienvidslāvijā.²² Manuprāt, tam gan bija objektīvi iemesli, ņemot vērā, ka Latvijas sabiedrība 20. gadsimta 20.–30. gados nebija sagatavota ilgstošai pretestībai svešas totalitāras varas varmācības gadījumā, tāpēc pretošanās 1940.–1941. gadā bija vāja un nespēja izvairīties no padomju drošības iestāžu represijām.²³ Vēlāk nacistu okupācijas laikā latviešu pretošanās kustības dalībnieki atšķirībā no vairuma Rietumeiropas valstu un tautu, kuru brīvība Otrā pasaules kara gados bija atgūstama līdz ar nacionālsociālistiskās Vācijas sakaušanu, bija spiesti darboties daudz sarežģītākos apstākļos un bez jebkāda ārējā atbalsta. Viņu vērsšanās pret vienu okupantu vēl nenozīmēja patstāvības atjaunošanu, bet notika laikā, kad draudēja otras okupācijas varas atgriešanās un aktīva pretestība vienai okupācijas varai neizbēgami stiprināja otras okupācijas varas pozīcijas. Tāpēc cīņa par Latvijas neatkarības atjaunošanu bija virzīta pret abiem okupantiem – komunistiem un nacistiem, turklāt apstākļos, kad latviešu interesēs nebija Vācijas militārā spēka

vājināšana cīņā pret Padomju Savienību, pretošanās kustībai lielākoties bija nevardarbīgs raksturs.

Jānoraida arī savulaik padomju historiogrāfijas uzturētā tēze par masveidīgumu kā pretošanās kustības obligātu parādību,²⁴ bet tā vietā jāsaprot, ka pretestība parasti ir tik spēcīga, cik spēcīga ir tautas aktīvākā daļa, kam ir griba, drosmē un iespējas šo pretestību izrādīt. Ir skaidrs, ka pretošanās kustības dalībnieki pārstāvēja sabiedrības aktīvāko un drosmīgāko, bet vienlaikus mazāko daļu, tāpēc viņu darbība, kas bieži vien bija ideālistisku motīvu vadīta un Latvijas neatkarības idejas vārdā nepazīna kompromisus, atšķīrās no sabiedrības vairākuma rīcības, kas objektīvu apstākļu dēļ nevis cīnījās par “brīvu un neatkarīgu Latviju”, bet bija spiests pakļauties un 1) izdarīt ļoti ierobežotu izvēli starp “lielāko un mazāko ļaunumu” – krieviem vai vāciešiem, 2) ņemt vērā to, ka “uzvaras kausi” kara gaitā nosvērās par sliktu Vācijai un par labu PSRS. Iepriekšminētais gan neliek šaubīties par tautas atbalstu kā svarīgu pretošanās kustības pastāvēšanas pamatelementu, taču šis atbalsts svešas okupācijas apstākļos visbiežāk izpaužas ārēji slēptā un klusējošā formā un nav atklāti nolasāms tā laika publiskajā telpā, bet saglabājas katras nācijas iekšējā (mentālā) pretestībā okupācijas režīmam un uzticībā nacionālajām pamatvērtībām.

Manuprāt, visas uz 1918. gada 18. novembrī proklamētās Latvijas valsts atjaunošanu vērstās pretestības izpausmes jeb to kopumu ir iespējams apzīmēt ar jēdzienu “pretošanās kustība”, jo iepriekšminētais politiskais mērķis – neatkarīga Latvija – ir tas kopīgais pamatelements, uz ko balstījās visu šo gan atsevišķu indivīdu, gan mazāku un lielāku pagrīdes grupu darbība neatkarīgi no tā, vai dažādas pretošanās kustības organizācijas bija vai nebija cita citai zināmas vai savstarpēji saistītas, vai tās sadarbojās vai nesadarbojās savā starpā, vai arī tām piemita dažāda, nereti pat pretēja, nelegālās (politiskās) darbības izpratne, taktika un metodes (nevardarbīga pretošanās, sabotāža, bruņota cīņa u.c.). Arī to iestāšanās par 1922. gada demokrātisko Satversmi, 1934. gada 15. maija autoritāro valsts iekārtu vai citu reformētu vai vēl neskaidri definētu Latvijas valsts nākotnes vīziju šinī gadījumā bija ar pakārtotu nozīmi attiecībā uz pretošanās kustības virsmērķi – cīņu par Latvijas neatkarību. Apskatot pretošanās kustības struktūru tās šķērsgriezumā, iespējams arī konstatēt, ka daļa pretošanās kustības dalībnieku darbojās individuāli, daļa organizējās un iekļāvās dažādās pretestības grupās,

kas bija vai nu savrupas un darbojās autonomi, vai arī funkcionēja strukturāli sazaroti un vairākas kopā ietilpa lielākās pretošanās organizācijās, bet iepriekšminēto elementu summa tad arī veidoja Latvijas pretošanās kustību kopumā.

Ņemot vērā šo pretošanās kustības sadrumstalotību un centralizētas vadības trūkumu, nav iespējams atbalstīt arī mūsdienu Latvijas vēstures literatūrā un sabiedriskajā domā nereti vērojamās tendences likt vienādības zīmi starp LCP politiskajām aktivitātēm un visu vācu okupācijas laika pretošanās kustību Latvijā vai arī uzskatīt, ka LCP būtu vadījusi citas šajā laikā darbojošās pretošanās kustības grupas un organizācijas.²⁵ Tā vietā drīzāk jākonstatē, ka nacistu okupētajā Latvijā vienlaikus bija vērojamas savstarpēji lielākoties tieši nesaistītas “uz iekšu” un “uz āru” virzītas nacionālās pretošanās kustības izpausmes.

1. Lielākās daļas nacionālās pretošanās kustības grupu, organizāciju un indivīdu nelegālā darbība, kas aizsākās jau 1941.–1942. gadā, izpaudās kā pretestība vācu okupācijas varai un tautas nacionālo interešu aizstāvība, izplatot savus uzskatus visplašākajos Latvijas sabiedrības slāņos. Neskatoties uz pretošanās kustības dalībnieku centieni un aktivitāšu dažādību (iestāšanās pret latviešu iesaistīšanu kārtības dienesta bataljonos, Valsts darba dienestā (*Reichsarbeitsdienst*) un nosūtīšanu darbos uz Vāciju 1941.–1942. gadā; protests pret mobilizāciju leģionā un aicinājumi saglabāt tautas dzīvo spēku un palikt dzimtenē 1943.–1944. gadā u.c.) un Vācijas–PSRS kara gaitas un vietējo norišu ietekmi uz viņu darbību (esošo un potenciālo pretošanās kustības dalībnieku iesaukšana leģionā, ģenerāļa Jāņa Kureļa grupas likvidēšana u.c.), šis pretestības izpausmes līdz pat kara beigām bija vērstas “uz iekšu” un norisinājās uz vietas nacistu okupētajā Latvijā. Objektīvu iemeslu dēļ šiem pretošanās kustības dalībniekiem neizdevās sasniegt savu galveno politisko mērķi – Latvijas valstiskuma atjaunošanu, tomēr viņi veica nozīmīgu darbu Latvijas neatkarības idejas uzturēšanā nacistu okupācijas gados, kas atstāja paliekošu iespaidu arī uz turpmāko pretestību un nepakļaušanos padomju okupācijas režīmam pēckara gados.

2. 1943.–1944. gadā vācu okupētajā Latvijā pastāvēja arī “uz āru” virzīta pretestība, ko reprezentēja galvenokārt bijušo politisko darbinieku veidotā LCP, kuras sastāvs, mērķi un darbība Latvijas sabiedrībā nebija plaši pazīstama. Tās dalībnieki arī atklāti nevērsās pret nacistu okupācijas varas prettautisko politiku (ebreju

holokausts 1941. gadā, Latviešu leģiona izveidošana 1943. gadā u.c.), bet, balstoties uz 1922. gada Satversmi kā vienīgo pamatu neatkarīgas un demokrātiskas Latvijas Republikas atjaunošanai, lielākoties nodarbojās ar savas organizācijas iekšienē notiekošām politiskām diskusijām, kas rezultējās vairāku juridisku un politisku deklarāciju pieņemšanā un slepenā nosūtīšanā uz ārzemēm. LCP arī izrādījās galvenā un gandrīz vienīgā nacionālās pretošanās kustības organizācija, kas vāca materiālus un informāciju par patieso situāciju un sabiedrības noskaņojumu nacistu okupētajā Latvijā, turklāt šīs ziņas ar Latvijas diplomātu Rietumos starpniecību sasniedza arī dažādas Rietumu sabiedroto institūcijas.²⁶ Pateicoties LCP, latviešu pretošanās kustības dalībnieku prietumnieciskā nostāja neaprobežojās tikai ar simpatizēšanu ASV un Lielbritānijas uzvarai karā un izteiktajām cerībām par šo Rietumu lielvalstu atbalstu Latvijas neatkarības centieni īstenošanā, bet izpaudās arī reālā nelegālā politiskā (sakari ar Lietuvas un Igaunijas pretošanās kustību pārstāvjiem u.c.), informatīvā un praktiskā (nelegālās bēgļu laivu akcijas uz Zviedriju u.c.) darbībā.

Var uzdot jautājumu, cik atbilstoša Latvijas situācijai ir jēdziena “nacionālā” attiecināšana uz pretošanās kustību vācu okupācijas laikā, jo, kā zināms, tā nebija vispār nacionāla (tajā darbojās lielākoties latvieši, bet daudz mazāk citu tautību Latvijas pilsoņi), tāpat atšķirībā no citām nacistu okupētajām zemēm (Dānija, Grieķija u.c.),²⁷ kur par valstiskās suverenitātes atgūšanu iestājās visu politisko partiju pārstāvji, par to necīnījās komunisti okupētajās Baltijas valstīs. Par šī jēdziena dažādo izpratni mūsdienās liecina arī atsevišķu ārzemju vēsturnieku publikācijās attiecībā uz Latviju lietotais apzīmējums “nacionālistiskā”, nevis “nacionālā” pretošanās kustība.²⁸ Manuprāt, pret jēdziena “nacionālistiskā pretošanās kustība” lietošanu tomēr būtu jāizturas skeptiski, jo šī konstrukcija tikai daļēji atbilst nacionālās pretošanās kustības politiskajam mērķim – Latvijas suverenitātes atjaunošanai, par ko iestājās ne tikai nacionālistiski orientētie pretošanās kustības dalībnieki (organizācijas “Pērkonkrusts” biedri u.c.), bet daudz plašāka politiskā spektra pārstāvji (LCP veidojošās partijas u.c.) un arī citu tautību Latvijas iedzīvotāji. Tāpat jēdziena “nacionālistiskā pretošanās kustība” lietošana var radīt maldīgu priekšstatu par nacionālās pretošanās kustības būtību, jo, kā zināms, savulaik jau padomju historiogrāfijas ekspluatētie apzīmējumi “nacionālistiskā pseidoopozīcija”, “buržuāziskie nacionālisti” u.tml. tika lietoti ar izteikti negatīvu nozīmi.²⁹

Iemesli tam, ka nacionālajā pretošanās kustībā, kuru par tādu ļauj saukt vispārniecāna mērķa – Latvijas neatkarības centienu pastāvēšana, darbojās lielākoties latvieši, ir meklējami gan 1934. gada 15. maija autoritārā režīma īstenotajā ideoloģijā, gan vēl vairāk 1940.–1941. gada padomju un 1941.–1944./45. gada nacistu okupācijas laika pieredzē, kas sašķēla dažādas Latvijas tautas grupas. Kara gados *de facto* nepastāvot Latvijas valstij, tās bija orientētas katra uz savu personisko izdzīvošanu vai nu padomju deportācijās, vai nacistu holokaustā un citās represijās, tāpēc centās pārdzīvot karu, izvairoties no “lielākā ļaunuma”, kas nereti bija izdarāms, tikai tieši vai netieši atbalstot “mazāko ļaunumu”, kura izvēli katra indivīda apziņā bieži vien noteica ne tikai piederība vienam vai otram etnosam, bet arī Vācijas un PSRS armiju panākumi/zaudējumi frontē un citi faktori. Otrais pasaules karš daudzus Latvijas iedzīvotājus, kuri pirms tam savā valstī bija dzīvojuši cits citam līdzās un kuriem citam pret citu nebija nekāda nepārvarama naida, padarīja vai nu par ienaidniekiem,³⁰ vai pretstatīja vienu otram, līdz ar to arī vispārniecāna pretošanās kustība, kurā aktīvi darbotos visu Latvijā dzīvojošu tautu un politisko uzskatu pārstāvji, nacistu okupācijas gados objektīvu apstākļu dēļ nebija iespējama.

PRETOŠANĀS KUSTĪBAS PĒTNIECĪBAS AKTUALITĀTES

Ir skaidrs, ka Otrā pasaules kara laikā vairums Latvijas iedzīvotāju centās pārdzīvot vai pielāgoties okupācijas varām un to īstenotajai politikai, vienlaikus saglabājot vēlmi atgūt 1940. gadā zaudēto valstisko neatkarību, ko bija likvidējušas vai nevēlējās atjaunot abas Latvijai naidīgās totalitārās lielvaras – PSRS un Vācija.³¹ Vācu-padomju kara sākumposmā 1941.–1942. gadā diezgan daudzi uzskatīja, ka Latvijas patstāvība, kaut ierobežotā formā, būs sasniedzama tikai pēc Vācijas uzvaras karā, tāpēc ir jāpiedalās kopīgā cīņā pret boļševismu, bet vēlāk – pēc “zibenskara” (*Blitzkrieg*) izgāšanās un Vācijas bruņoto spēku sakāvēm un pārejas defensīvā stāvoklī Austrumu frontē 1942./1943. gada ziemā – Vācijas iespējas novērst Latvijas atkārtotu nonākšanu PSRS okupācijas varā kļuva ļoti apšaubāmas. Tomēr Latvijas iedzīvotāju vidū bija gan daļa tādu, kas turpināja uzskatīt, ka līdz pēdējam brīdim ir jāturpina kara sākumā uzsāktā sadarbība ar Vāciju kā vienīgo sabiedroto cīņā pret staļinisko

Padomju Savienību, gan daļa citu, kas simpatizēja un gaidīja PSRS Sarkanās armijas atgriešanos, kas viņu izpratnē bija galvenais spēks cīņā pret hitlerisko Vāciju.

Vienlaikus ievērojama daļa Latvijas sabiedrības konkrētajā vēsturiskajā situācijā lika cerības uz Rietumu (Lielbritānija, ASV) vai Skandināvijas (Zviedrija) valstu atbalstu Latvijas neatkarības atgūšanā, sagaidot Vācijas–PSRS savstarpējo militāro novājināšanos un no tās izrietošo Rietumu sabiedroto izšķirošo lomu Otrā pasaules kara iznākumā un pēckara starptautiskajā politikā. Šāda pozīcija daudzos Latvijas iedzīvotājos saglabājās visu kara laiku, pat zinot par Rietumvalstu palīdzības trūkumu 1940. gadā, par ko regulāri atgādināja arī nacistu oficiālā prese un citi propagandas kanāli, kā arī ignorējot faktu, ka PSRS, ASV un Lielbritānija šajā karā bija sabiedrotās cīņā pret nacistisko Vāciju. “Bailes no krieviem un naidis pret vāciešiem”³² izrādījās spēcīgs sociāli psiholoģisks faktors, kas ietekmēja Latvijas iedzīvotāju kara laika noskaņojumu, t.sk. uzturot dzīvas – mūsdienu skatījumā – iluzoras, bet tam laikam saprotamas – cerības par Rietumu sabiedroto iespējamo atbalstu, kas ar dažādu intensitāti līdz pat kara beigām bija vērojamas latviešu pretošanās kustības dalībnieku vidū un bija izplatītas arī plašākā sabiedrībā.³³ Tāpēc, analizējot vācu okupācijas laika pretošanās kustības izpausmes, svarīgi ir censties pēc iespējas precīzi izprast arī kara gados pastāvošo Latvijas sabiedrības noskaņojumu, kas, balstoties uz dažādiem vēstures avotiem, līdz šim ir pētīts tikai fragmentāri.³⁴

Attiecībā uz nacionālās pretošanās kustības raksturu vācu okupācijas gados var arī konstatēt, ka tā bija gan ārpus okupācijas režīma sistēmas pastāvoša atsevišķu indivīdu un organizāciju nelegāla darbība, kurā bija iesaistītas visdažādākās politiskās un sociālās aprindas; gan ārēji legāla, bet iekšēji slēpta pret okupācijas režīmu vērstā rīcība, daudziem tās dalībniekiem vienlaikus atrodoties vācu okupācijas varas dažādu pārvaldes, saimniecisko, militāro un citu iestāžu dienestā.³⁵ Šīs pretestības izpausmes, tāpat kā individuālā pretošanās nacistiem³⁶ un citu pretvācisku, bet vienlaikus nekomunistisku nelegālu organizāciju (Hado Lapsas pagrīdes grupa Rīgā)³⁷ vai militāru vienību (leitnanta Edvīna Zelmeņa grupa pie Engures ezera u.c.)³⁸ nevardarbīgā un bruņotā pretošanās nacistiem vēl padziļināti ir jāpēta nākotnē, apzinot jaunus vai kritiski izvērtējot jau zināmus vēstures avotus un pētījumus.

Kara un pēckara dokumenti arī parāda, ka vācu okupācijas laikā bija izveidota virkne nacionālās pretošanās grupu un organizāciju, lielākajām no kurām (Latviešu nacionālistu savienība, nelegālais laikraksts “Brīvā Latvija. Latvju Raksti”, LCP) bija sazarots apakšstruktūru tīkls, kas aptvēra lielu daļu Latvijas teritorijas. Nacistu okupācijas gados iznāca gandrīz divdesmit nelegālo pagrīdes laikrakstu, kuru metiens svārstījās no dažiem desmitiem līdz vairākiem tūkstošiem eksemplāru.³⁹ Saskaņā ar vācu drošības iestāžu ziņojumiem šo izdevumu sniegtā informācija izplatījās arī mutiski un bija pietiekami iedarbīga, lai radītu nacistos satraukumu par vērsanos pret to īstenoto politiku un izsauktu represijas pret šo nelegālo laikrakstu un uzsaukumu izdevējiem un izplatītājiem. Nacionālās pretošanās kustības dalībnieku skaits, kuri organizēti nodarbojās ar nelegālu politisku darbību vai bruņoti pretojās vācu okupācijas varai (leitnanta Roberta Rubeņa bataljons), pārsniedza vairākus simtus, bet kopā ar individuālās un neorganizētās pretošanās kustības dalībniekiem to skaits varēja sasniegt vairākus tūkstošus cilvēku. Nākotnē ir jāturpina viņu vārdu apzināšana un kopskaita precizēšana, kas jau daļēji ir uzsākta un veikta līdzšinējā vēstures pētniecībā.⁴⁰

Turpmāk lielāka uzmanība, manuprāt, būtu jāpievērš arī citiem līdz šim mazpētītiem vācu okupācijas laika pretošanās kustības darbības aspektiem, piemēram, organizācijas “Pērkonkrusts” biedru līdzdalībai pretošanās kustībā, vācu drošības un militārās izlūkošanas institūciju iespējamai organizatoriskai saiknei ar atsevišķām latviešu pretošanās kustības organizācijām vai to dalībniekiem,⁴¹ slepeno radiosakaru uzturēšanai starp Latviju un Zviedriju, britu izlūkdienesta sniegtās informācijas iespaidam uz ģenerāļa J. Kureļa grupas aktivitātēm kara beigu posmā Kurzemē,⁴² attiecībām starp Ventspils sakaru grupu un LCP vadošām amatpersonām Latvijā un Zviedrijā⁴³ u.tml.

Savas pārdomas par vācu okupācijas laika pretošanās kustības Latvijā dažādiem teorētiskiem un praktiskiem jautājumiem es vēlētos pozicionēt kā pienesumu turpmākai zinātniskai polemikai un tālākām diskusijām. To vajadzību parāda arī pēdējā desmitgadē Latvijā uzsāktā domu apmaiņa par nacistu okupācijas laika pretošanās kustības jēdzienisko izpratni un citām pētniecības problēmām,⁴⁴ kas liecina arī par nepieciešamību pēc vairāku ar šo tematiku saistītu jautājumu (t.sk. pretošanās kustību nacistu okupētajās Rietum-

eiropas un Austrumeiropas zemēs būtības un kopīgo un atšķirīgo iezīmju analīze un salīdzinājums u.c.) dziļākas izpētes un jaunu pieeju un koncepciju veidošanas ne tikai Latvijas (Baltijas valstu), bet arī kopējā Otrā pasaules kara pretošanās kustības vēstures izpētes kontekstā, kas ir paveicams ilgākā laika posmā un ir vēsturnieku darba uzdevums nākotnē.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Werner Rings (1979). *Kollaboration und Widerstand. Europa im Krieg 1939–1945*. Zürich: Ex Libris; Wolfgang Benz, Johannes Houwink ten Cate, Gerhard Otto (Hg.) (1996). *Anpassung – Kollaboration – Widerstand. Kollektive Reaktionen auf die Okkupation*. Berlin: Metropol; Christoph Dieckmann (Hg.) (2003). *Kooperation und Verbrechen. Formen der “Kollaboration“ im östlichen Europa 1939–1945*. Göttingen: Wallstein; Joachim Tauber (Hg.) (2006). *“Kollaboration“ in Nordosteuropa. Erscheinungsformen und Deutungen im 20. Jahrhundert*. Wiesbaden: Harrassowitz; Harald Welzer (Hg.) (2007). *Der Krieg der Erinnerung. Holocaust, Kollaboration und Widerstand im europäischen Gedächtnis*. Frankfurt am Main: S. Fischer; Gerd R. Ueberschär (Hg.) (2011). *Handbuch zum Widerstand gegen Nationalsozialismus und Faschismus in Europa 1933/39 bis 1945*. Berlin, New York: De Gruyter; u.c.
- ² Lauri Mälksoo (2006). The Government of Otto Tief and the Attempt to Restore the Independence of Estonia in 1944: A Legal Appraisal. In: Toomas Hiio, Meelis Maripuu, Indrek Paavle (eds.). *Estonia 1940–1945. Reports of the Estonian International Commission for the Investigation of Crimes against Humanity*. Tallinn: Estonian Foundation for the Investigation of Crimes Against Humanity, pp. 1095–1106.
- ³ Arunas Bubnys (2003). *Nazi Resistance Movement in Lithuania 1941–1944*. Vilnius: Vaga, pp. 17–20, 208–210.
- ⁴ [Antonijs Zunda] (1990). Pretestība nacistiskajam okupācijas režīmam. No: Mārtiņš Virsis (red.). *Latvijas vēstures apcerējumi: No 1940. gada līdz mūsdienām*. Mācību palīgļīdzeklis vidusskolām. Rīga: Zvaigzne, 70. lpp.
- ⁵ Uldis Neiburgs, Dzintars Ērglis (2001). Nacionālā un padomju pretošanās kustība – kopīgais un atšķirīgais (1941–1945). No: Irēne Šneidere (sast.). *Totalitārie režīmi un to represijas Latvijā 1940.–1956. gadā / Totalitarian Regimes and Their Repressions Carried out in Latvia in 1940–1956*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 267.–329. lpp., šeit 272. lpp. (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 3).
- ⁶ Ēriks Jēkabsons (2004). Poļu nacionālā pretošanās kustība Latvijā vācu okupācijas laikā (1941–1944). No: Dzintars Ērglis (sast.). *Okupācijas režīmi Latvijā 1940.–1959. gadā / Occupation Regimes in Latvia in 1940–1959*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 240.–276. lpp. (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 10); Marģers Vestermanis (2007).

- Pretdarbība holokaustam nacistu okupētajā Latvijā. No: Leo Dribins (sast.). *Mazākumtautības Latvijā. Vēsture un tagadne*. Rīga: LU FSI, 234.–248. lpp.
- ⁷ Inesis Feldmanis (2003). “Vācu laiks” Latvijā (1941–1945): aktuālās izpētes problēmas un risinājumi. *Latvijas Vēsture*, 3, 98.–106. lpp., šeit 101. lpp.; u.c.
- ⁸ Antonijs Zunda (2007). Nacionālā pretestības kustība nacistu okupācijas režīmam Latvijā (1941–1945). *Latvijas Vēsture*, 4, 65.–73. lpp., šeit 67. lpp.
- ⁹ Daina Bleiere, Ilgvars Butulis, Inesis Feldmanis, Aivars Stranga, Antonijs Zunda (2005). *Latvijas vēsture. 20. gadsimts*. Rīga: Jumava, 259.–267. lpp.; Daina Bleiere, Ilgvars Butulis, Inesis Feldmanis, Aivars Stranga, Antonijs Zunda (2008). *Latvija Otrajā pasaules karā (1939–1945)*. Rīga: Jumava, 28.–45. lpp.
- ¹⁰ Inesis Feldmanis (2010). Latvija Otrajā pasaules karā: jauna konceptuāla skatījuma nepieciešamība. No: Inesis Feldmanis (galv. red.). *Virzība uz demokrātisko Eiropu 2. pasaules kara laikā. Latvijas Centrālā padome un “Kurelieši”: konferences materiāli*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 30. lpp.
- ¹¹ Heinrihs Strods (2006). *PSRS kaujinieki Latvijā (1941–1945)*. I daļa. Rīga: Žurnāla “Latvijas Vēsture” fonds, 7.–11., 378.–383. lpp.
- ¹² Vilis Samsons (2007). H. Stroda grāmata “PSRS kaujinieki Latvijā (1941–1945) 1. daļa” un ažiotaža ap to. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. A daļa*, 3, 39.–55. lpp., šeit 42. lpp.
- ¹³ Bleiere u.c. *Latvija Otrajā pasaules karā (1939–1945)*, 332.–333. lpp.
- ¹⁴ Arturs Žvinklis (2009). Rec. grām.: Bleiere D., Butulis I., Feldmanis I., Stranga A., Zunda A. Latvija Otrajā pasaules karā (1939–1945). *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 1, 187.–192. lpp., šeit 187.–188. lpp.
- ¹⁵ Ilgvars Butulis (1999). Otrā pasaules kara ēnas un atbalsis. *Latvijas Vēsture*, 2, 37.–38. lpp., šeit 38. lpp.; Kārlis Kangeris (2011). Lettland: Kommunistischer und “nationaler” Widerstand 1940/41–1945. In: Gerd R. Ueberschär (Hg.). *Handbuch zum Widerstand gegen Nationalsozialismus und Faschismus in Europa 1933/39 bis 1945*. Berlin, New York: De Gruyter, S. 216–219.
- ¹⁶ Vestermanis. Pretdarbība holokaustam nacistu okupētajā Latvijā, 241. lpp.
- ¹⁷ Inesis Feldmanis (2010). Okupācija, kolaborācija un pretošanās kustība Latvijā. No: Valters Nollendorfs, Erwin Oberländer (red.). *Okupācija, kolaborācija, pretošanās: vēsture un vēstures uztvere / Occupation, Collaboration, Resistance: History and Perception*. Rīga: Latvijas Okupācijas muzeja biedrība, 165.–178. lpp., šeit 177.–178. lpp. (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 26).
- ¹⁸ “Kā būtu saucama pretdarbība okupantiem, kurai nav tālejošu politisku mērķu (mobilizācijas sabotāža, ebreju, karagūstekņu un citu politiski vajātu personu slēpšana, saimniecisko nodevu nepildīšana u.c.) [...] Ar kādu jēdzienu apzīmēt kara gados Latvijā aktīvi darbojošos poļu “Armia Krajowa” pretošanās kustības dalībniekus, kuru mērķis bija Polijas

- neatkarības atjaunošana un daļai no viņiem pat poļu apdzīvoto Latvijas teritoriju pievienošana Polijai [...] Kā saukt vietējos iedzīvotājus, kas nebija iesūtīti Latvijā no PSRS aizmugures rajoniem, bet dažādu iemeslu dēļ veidoja bruņotas partizānu vienības vai kreisi noskaņotas nelegālas pagrīdes grupas?” (Uldis Neiburgs (2009). *Pretošanās kustība nacistu okupētajās Baltijas valstīs (1941–1945): teorētiskās problēmas un praktiskie risinājumi*. No: Dzintars Ērglis (sast.). *Baltijas reģiona vēsture 20. gadsimta 40.–80. gados / History of the Baltic Region of the 1940s–1980s*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 440.–454. lpp., šeit 446.–447. lpp. (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 24)).
- ¹⁹ Aleksandrs Ivanovs (2011). *Latvija Otrajā pasaules karā: izpētes gaita Latvijas jaunāko laiku historiogrāfijā, izpētes rezultāti un perspektīvas*. No: Daina Bleiere (sast.). *Otrais pasaules karš un Latvija: notikumi un sekas, 20. gadsimta 40.–60. gadi / The Second World War and Latvia: Events and Consequences, 1940s–1960s*. Rīga: Zinātne, 15.–46. lpp., šeit 28.–29. lpp. (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 27).
- ²⁰ Eva C. Pettai (2010). Komentārs Ineša Feldmaņa rakstam “Okupācija, kolaborācija un pretošanās kustība Latvijā”. No: Valters Nollendorfs, Erwin Oberländer (red.). *Okupācija, kolaborācija, pretošanās: vēsture un vēstures uztvere / Occupation, Collaboration, Resistance: History and Perception*. Rīga: Latvijas Okupācijas muzeja biedrība, 178.–184. lpp., šeit 182.–183. lpp.
- ²¹ Antonijs Zunda (2004). *Pretošanās kustība vācu okupētajā Latvijā: no-stādnes vēstures literatūrā*. No: Dzintars Ērglis (sast.). *Okupācijas režīmi Latvijā 1940.–1959. gadā / Occupation Regimes in Latvia in 1940–1959*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 216.–239. lpp.
- ²² Julian Jackson (2003). *France: The Dark Years, 1940–1944*. New York: Oxford University Press; Bernhard Chiari (Hg.) (2003). *Die polnische Heimatarmee. Geschichte und Mythos der Armia Krajowa seit dem Zweiten Weltkrieg*. München: Oldenbourg; Klaus Schmider (2002). *Partisanenkrieg in Jugoslawien 1941–1944*. Hamburg, Berlin, Bonn: Mittler & Sohn.
- ²³ Tāļivaldis Vilciņš (1997). *Skolu jaunatne nacionālajā cīņā (1940–1941)*. Rīga: Latvijas Valsts arhīvs, 74.–75. lpp.
- ²⁴ Antonijs Zunda (2004). *Vācu nacistu okupācijas politika Latvijā padomju historiogrāfijas skatījumā*. No: Dzintars Ērglis (sast.). *Totalitārie okupācijas režīmi Latvijā 1940.–1964. gadā / Totalitarian Occupation Regimes in Latvia in 1940–1964*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 189.–209. lpp., šeit 198.–199. lpp. (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 13).
- ²⁵ Edgars Andersons, Leonīds Siliņš u.c. (1994). *Latvijas Centrālā padome: Latviešu nacionālā pretestības kustība. 1943–1945*. Upsala: LCP; Leonīds Siliņš (2001). *Nacistiskās Vācijas okupanti: Mūsu tautas lielās cerības un rūgtā vilšanās*. Rīga: Fonds “Latvijas Vēsture”; u.c.
- ²⁶ Bijušais Latvijas sūtnis Zviedrijā Voldemārs Salnais 1944. gada 6. marta vēstulē ārkārtējo pilnvaru nesējam un Latvijas sūtnim Lielbritānijā Kār-

lim Zariņam rakstīja, ka LCP “pēc savas noorganizēšanās ir veikusi ļoti svarīgus darbus un uzdevumus. Un, ka šo to viņa patiešām ir darījusi, par to nevar būt ne mazāko šaubu. Bet, iekš kam tas pastāvējis, – tas daudz maz pilnīgāki nav zināms. Ir skaidri zināms, ka viņa nav izdevusi nekādus nelegālus laikrakstus. Nav nekas zināms, ka no viņas būtu izlaisti kādi uzsaukumi vienā vai otrā atsevišķā gadījumā, sakarā ar ģenerāldirektorijas vai komisāru-vāciešu rīcību [...] Vai Padome patiešām ir izvedusi, piemēram, sakarā ar mobilizāciju, ar īpašumu reprivatizēšanu utt., kādu nebūt plašāku kampaņu vai nē? Beidzot, nekas noteikts nav zināms, cik liels un dziļš ir Padomes iespāids tautā un vai tauta vispārīgi zina, ka šī Padome pastāv, vai tauta tai tic un ir gatava patiešām tai sekot” (*Latvijas Republikas Ārlietu ministrijas arhīvs* (Rīga), Latvijas sūtņa Stokholmā V. Salnā arhīvs), bet 1947. gada 23. septembra konfidencialajā vēstulē Latvijas sūtnim ASV Alfrēdam Bīlmanim paskaidroja, ka “dažādus dokumentus par vācu okupācijas varas darbību, politiskus stētmentus un deklarācijas par mūsu tautas īsto stāju dzimtenē man vismaz pa visu vācu okupācijas laiku nav nācies saņemt gandrīz ne caur vienu citu Latvijā darbojošos organizāciju, kā tikai caur un no LCP [...] No tā jāsecina, ka, ja pašā Latvijā ir pastāvējušas vēl kādas citas pretestības organizācijas – un, droši vien, tādas ir bijušas [...] – tad viņu darbība ir norisinājusies tikai pašā Latvijā. Mūsu diplomātiskā darbā, turpretim, visu laiku nospiedošā daļa palīdzības ir nākusi tikai no LCP un caur viņu” (*Latvijas Nacionālais arhīvs – Latvijas Valsts vēstures arhīvs* (Rīga), 293–1–1539, 1.–17. lpp.).

- ²⁷ Jorgen Haestrup (1976). *Secret Alliance: A Study of the Danish Resistance Movement, 1940–45*. Vol. 1–3. [Odense]: Odense University Press; Peter D. Chimbos (1999). Greek Resistance 1941–45: Organization, Achievements and Contributions to Allied War Efforts against the Axis Powers. *International Journal of Comparative Sociology*, 40 (2), pp. 251–269.
- ²⁸ Geoffrey Swain (2003). Latvia's Red Partisans Reconsidered. *Daugavpils Universitātes Humanitāro Zinātņu Vēstnesis*, 4, 81.–94. lpp.; Valdis O. Lumans (2006). *Latvia in World War II*. New York: Fordham University Press, pp. 363–370.
- ²⁹ [Jānis Dzintars] (1966). Latviešu buržuāzisko nacionālistu tālākā deģenerēšanās. No: Vilis Samsons (red.). *Latviešu tautas cīņa Lielajā Tēvijas karā (1941.–1945.)*. Rīga: Zinātne, 627.–638. lpp.; Vilis Samsons (1983). *Naida un maldu sliktā: Ieskats ekstrēmā latviešu nacionālisma uzskatu evolūcijā*. Rīga: Zinātne, 194.–207. lpp.
- ³⁰ Vita Zelče (2011). Par karu, vēsturi un cilvēkiem... No: Uldis Neiburgs, Vita Zelče (red.). *(Divas) puses. Latviešu kara stāsti: Otrais pasaules karš karavīru dienasgrāmatās*. Rīga: Mansards, 13. lpp.
- ³¹ Kārlis Kangeris (2000). Izvēles iespējas: “Jaunā Eiropa”, padomju republika vai neatkarīga valsts. Valststiesiskie jautājumi un “lielā politika” kara gados (1941–1945). No: Daina Bleiere, Iveta Šķiņķe (sast.). *Latvija Otrajā pasaules karā / Latvia in World War II*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 79.–94. lpp. (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 1).

- ³² Lielbritānijas vēstniecības Zviedrijā 1943. gada marta sākumā sagatavotajā pārskatā “Sabiedrības noskaņojums Baltijas valstīs pret Vāciju, Padomju Savienību un Lielbritāniju”, kas arī pēc ASV vēstniecības Zviedrijā Speciālo ziņojumu nodaļas (*Special Reporting Section*) atzinuma ļoti labi raksturoja pastāvošo situāciju Baltijā, bija konstatēts, ka bailes ir dominējošās jūtas pret krieviem, bet naids ir galvenās jūtas pret vāciešiem. Baltijas valstis būtu gatavas šobrīd cīnīties pret vāciešiem, ja vien būtu pārliecinātas par drošību no krievu briesmām un savu valstu patstāvību. Vācu apgalvojumiem, ka Lielbritānija ir pārdevusi Baltijas valstis Krievijai, neviens netic. Tiek atzīts, ka ne Lielbritānija, ne ASV šajā brīdī nevar palīdzēt un Rietumvalstīs atrodas delikātā stāvoklī pret Krieviju un tās kaimiņvalstu jautājumu. Baltijas valstu iedzīvotāji ir pilnībā informēti par Atlantijas hartu un saglabā ticību Rietumu spēkiem, un tic, ka Lielbritānija glābs mazās valstis. Vienlaikus Krievijas pretenzijas uz Baltijas valstīm bez jebkāda atspēkojuma no citu Atlantijas hartas parakstītāju puses tomēr izraisa ievērojamas bažas sabiedrībā (*ASV Nacionālais arhīvs II* (National Archives II, College Park, MD), Record Group 59, Microfilm 1185, Roll. 4).
- ³³ Latvijas Komunistiskās (boļševiku) partijas Centrālās komitejas locekļa Kārļa Ozoliņa 1943. gada 25. aprīļa ziņojumā par situāciju nacistu okupētajā Latvijā bija atzīts, ka tautas vairākums netic, ka vācieši paliks Latvijā. Kādā ceļā tas notiks – par to ir dažādi viedokļi. Tā dēvētā angļu orientācija šajā jautājumā, cik mums zināms, nav ļoti izplatīta. Tās, iespējams, ir vācu aģitācijas sekas, kas angļus uzdod par boļševikiem, sakot, ka angļi Latviju pārdevuši boļševikiem utt. Plašāk izplatīta zviedru orientācija. Šīs domas paudēji saka, ka karā visas valstis novājināsies un kara beigās Zviedrija izsēdinās Latvijā desantu un palīdzēs atjaunot veco Latviju. Ir arī tādi, kas saka, ka tagad ir otrs 1918. gads un nepieciešams cīnīties kā ar boļševikiem, tā arī ar vāciešiem (*Krievijas Valsts sociālpolitiskās vēstures arhīvs* (Rossiiskii gosudarstvenni arkhiv sotsial’no-politicheskoi istorii, Moskva), 69–1–450, 1.–31. lpp.; Dok. public.: Heinrihs Strods (sast.) (2007). *PSRS kaujinieki Latvijā (1941–1945)*. II daļa. Dokumenti un materiāli. Rīga: Žurnāla “Latvijas Vēsture” fonds, 157.–182. lpp.). Bet Propagandas daļā pie Ģenerālkomisāra Rīgā 1944. gada jūnija vidū no Liepājas un Rīgas lauku novadu komisāru referentiem saņemtajos ziņojumos bija teikts, ka dažādas latviešu politiskās aprindas cerot uz britu invāziju Norvēģijā, kas dotu iespēju Zviedrijai atbrīvot Latviju, tomēr šīs aprindas neesot tik spēcīgas, lai tām būtu ievērojama ietekme iedzīvotājos. Ir samērā liels skaits cilvēku, kuri klausās angļu un, iespējams, arī Maskavas radio pārraides. Tieši šīs latviešu inteligences aprindas joprojām ir draudzīgas angļiem un nedomā mainīt savus uzskatus. Viedoklis, ka Anglija nekaro ar Latviju, nav nekāds retums. Pie tam jautājumam par to, vai pēc Latvijas iekļaušanas Padomju Savienībā vēl pastāvēs tāds valstiskais jēdziens kā “Latvija”, nav nekādas nozīmes. Šajās aprindās cer, ka, sabrūkot Vācijai, Anglija kā mazo tautu aizstāvis jo īpaši iestāsies par latviešiem un spēs

- pasargāt no atkārtotās boļševizācijas (*Vācijas Federālais arhīvs* (Bundesarchiv, Berlin, turpmāk: *BArch*), R 92/19, S. 323–325, 350–351).
- ³⁴ Edvīns Evarts (2003). Latvijas iedzīvotāju politiskais noskaņojums vācu okupantu skatījumā (1941.–1944. gads). *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2, 76.–98. lpp.; Uldis Neiburgs (2004). Rietumu sabiedroto tēls Latvijā nacistiskās Vācijas okupācijas laikā: oficiālā propaganda un sabiedrības noskaņojums (1941–1945) No: Dzintars Ērglis (sast.). *Okupācijas režīmi Latvijā 1940.–1959. gadā / Occupation Regimes in Latvia in 1940–1959*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 169.–215. lpp.
- ³⁵ “Pretestību vāciešiem pauda un organizēja daudzas latviešu centrālās iestādes, kuru priekšgalā atradās vai nu tieši pretošanās kustības dalībnieki, vai to aktīvi atbalstītāji. Plašāko darbu veica Izglītības ģenerāldirekcija jaunatnes latviskās dvēseles un reizē arī karam atbilstoši augsta zināšanu līmeņa saglabāšanā. Direkcijas vadītāju darbu atbalstīja ne tikai pārējie izglītības darbinieki, bet arī jaunatne. Daudzi skolu inspektori, skolotāji un skolnieki bija aktīvi pretošanās kustības dalībnieki ar direkcijas ziņu. Tā blakus tīriem nacionālās izglītības jautājumiem šis, pa visu Latviju izvērsta, centralizētais un saskaņīgais aparāts iedarbojās katrā gadījumā, kur skartas bija latviešu intereses, kā arī ar savām iespējām aktīvi atbalstīja pretošanās kustības grupu izveidošanu, sakarus un darbību [...] Vadošie pretošanās kustības dalībnieki bieži politiskos jautājumos un rīcībā konsultējās pie Tieslietu ģenerāldirektora [...] Aktīvi mūsu saimniecisko vērtību saglabāšanā darbojās Lauksaimniecības ģenerāldirekcija [...] Nozīmīga bija dažu latviešu darbība vācu iestādēs, kas apgādāja pretošanās kustību un vadošos sabiedriskos darbiniekus ar informāciju, ko vācieši slēpa no latviešiem” (Arturs Neparts (1953). Pretestības kustība. Manuskripts. *Latvijas Okupācijas muzejs* (Rīga, turpmāk: *LOM*), A. Neparta mape).
- ³⁶ *LOM*, A. Neparta mape, Latviešu pretestības kustības dalībnieku apvienības (turpmāk: *LPKDA*) arhīvs u.c.; Pētera Vilciņa protests-apsūdzība-prasība Ostlandes reihskomisāram Hinriham Lozem (*Lohse*), 30.11.1941., *BArch*, R 90/42. Dok. public.: Andrievs Ezergailis (sag. publ.) (1993). Pētera Vilciņa padoms Hitleram. *Latvijas Vēsture*, 3, 52.–57. lpp.; u.c.
- ³⁷ Apsūdzības pavēle un lēmums Sevišķās karatiesas lietā par Hado G. L. Lapsu, Eduardu Indulēnu, Annu Šitki, Pēteri A. Ozolu un Mārtiņu Klani, 14., 25.08.1944. *Latvijas Nacionālais arhīvs – Latvijas Valsts arhīvs* (Rīga, turpmāk: *LVA*), 1986–1–16870:1, 280.–297. lpp.; Nāves sods Latvijas cīņas spara grāvējiem. *Tēvija*, 22.08.1944., 6. lpp.; Uldis Neiburgs. Hado Lapsas lieta. *Latvijas Avīze: Mājas Viesis*, 10.09.2004., 16.–17. lpp.
- ³⁸ Slepēnās kara lauka policijas (*Geheime Feldpolizei*) darbības pārskats [vācu val.], 25.11.1944. *Vācijas Federālais arhīvs – Militārais arhīvs* (Bundesarchiv-Militärarchiv, Freiburg), RH 20-16/613, S. 3; Vilis Samsons (1974). *Kurzemes meži šalc... Partizāņu un izlūku cīņa kara pēdējā gadā Kurzemē*. Rīga: Liesma, 249.–265. lpp.; Haralds Biezais (1991). *Kurelieši: Nacionālās pretestības liecinieki*. Itaka: Mežābele, 79.–80. lpp.

- ³⁹ Uldis Neiburgs (2000). Latviešu nacionālās pretošanās kustības preses izdevumi Latvijā vācu okupācijas laikā (1941–1945). *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 1/2, 43.–58. lpp.
- ⁴⁰ 1946. gadā Rietumvācijā izveidotā LPKDA pirmajos pēckara gados apzināja 234 bijušos pretošanās kustības dalībniekus, bet Latvijas PSR Valsts drošības komiteja pēc Otrā pasaules kara represēja 148 LCP, 314 ģenerāļa Jāņa Kureļa grupas, 49 nelegālās organizācijas “Latvijas Sargi” un citus pretošanās kustības dalībniekus un atbalstītājus (Dzintars Ērglis (2003). *Latvijas Centrālās padomes vēstures nezināmās lappuses*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 175.–202. lpp.; Uldis Neiburgs (2007). Latviešu pretestības kustības dalībnieku apvienība (LPKDA) un tās dokumenti par pretošanās kustību nacistu okupētajā Latvijā (1941–1945). No: Rudīte Viksne (sast.). *Latvijas vēsture 20. gadsimta 40.–90. gados / History of Latvia of the 1940s–1990s*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 122.–170. lpp. (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 21).
- ⁴¹ Björn M. Felder (2005). “Mit Lettland leben – mit Lettland sterben” Der SS-Jagdverband Ost-Unternehmen “Wildkatze” und die Vorbereitungen von antisowjetischen Partisanen in Lettland (1944–1945). *Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung*, 54 (1), S. 98–127.
- ⁴² Geoffrey Swain (2009). Latvia’s Democratic Resistance: a Forgotten Episode from the Second World War. *European History Quarterly*, 39 (2), pp. 241–263.
- ⁴³ Uzmanība būtu jāpievērš Ventpils sakaru grupas dalībnieka Valdemāra Jurjaka pēckara atmiņās par situāciju 1944. gada vasarā rakstītajam: “Pienāca ziņas, ka LCP darbība Rīgā tiek pārtraukta un mūsu valdības vīri ar ģimenēm un paziņām pārcelsies uz Kurzemi, respektīvi, uz Ventpils piekrasti, braucieniem uz Zviedriju [...] Ar šo laiku sākot, es uzskatu, ka mūsu LCP darbība pārsviedās no Latvijas atbrīvošanas lietu kārtēšanas uz pašu vadības bēgšanu no Latvijas uz Zviedriju [...] Visā manā pretestības kustības laikā no 1943. gada līdz 1945. gadam es neesmu sastāvējis, nedz arī man zinot līdzdarbojies ne LCP, ne Zviedrijas latviešu palīdzības komitejā. Šīs organizācijas nav man devušas šajā darbības posmā nekādu palīdzību vai norādījumus bēgļu evakuācijai no Kurzemes uz Zviedriju. Ja arī esmu palīdzējis šo organizāciju biedriem, tāpat zināmu politisku partiju biedriem un viņu līdzgaitniekiem evakuēties no Kurzemes uz Zviedriju, tad to esmu darījis tikai savas latviskās cilvēcības vārdā, palīdzēdams ikvienam latvietim, neprasot pēc viņa izcelsmes, materiālā stāvokļa vai politiskās pārliecības” (LVA, 2250–80–8, 17. lp., 9, 28. lp.).
- ⁴⁴ Uldis Neiburgs (2011). Pretošanās kustība nacionālsociālistiskās Vācijas okupācijas laikā Latvijas sabiedrības sociālajā atmiņā un identitātē. No: Mārtiņš Kaprāns, Vita Zelče (red.). *Pēdējais karš: Atmiņa un traumas komunikācija*. Otrais, papildinātais izdevums. Rīga: LU SZF SPPI; Mansards, 99.–121. lpp.; Inesis Feldmanis (2012). *Latvija Otrajā pasaules karā (1939–1945): jauns konceptuāls skatījums*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 61.–64. lpp.

RESISTANCE MOVEMENT IN LATVIA UNDER NATIONAL-SOCIALIST GERMAN OCCUPATION (1941–1945): CONCEPTUAL PERCEPTION AND THEORETICAL APPROACHES

Uldis Neiburgs

Mg. hist., Doctoral Candidate, University of Latvia, Researcher at the Museum of the Occupation of Latvia.

Scientific interests: history of World War II and Soviet and Nazi Occupation in Latvia (1939–1991).

E-mail: uldis.neiburgs@omf.lv

In the situation when the territory of Latvia was in the hands of one occupant, namely National-Socialist Germany, with the threat of another occupation – that of the USSR – looming in the air, the Latvian people's aspirations for self-determination and desire for recovery of their national independence were represented by the national resistance movement that developed spontaneously and gradually. Under the conditions when the weakening of Nazi Germany's military might in the struggle against the USSR was not in Latvians' interests, the resistance movement had mostly non-violent character and different organized and unorganized forms. It could take the shape of an underground activity of individuals and organizations that was launched outside the system of the occupation regime and involved various political and social circles as well as formally legal activities that were secretly targeted against the occupation regime, many participants of such activities serving in different administrative, economic, military and other authorities of the German occupation rule. The article analyzes the understanding and essence of the notion "resistance movement", the character and form of this movement and addresses other research issues of theoretical and practical nature.

Key words: National-Socialist German occupation, "active"/"passive", "inward"/"outward" oriented, "national"/"nationalistic" resistance movement.

Summary

Basing on established scientific practice and the theoretical findings of the contemporary historic research, the term "national resistance movement" is used to denote the inhabitants of the Republic of Latvia who, under the conditions of occupation, pursued the reinstatement of the independent Latvia founded on 18 November 1918.

This is the only one resistance movement, which can be recognized as Latvia's resistance movement, and in which the people involved can be called national (or Latvian) resistance movement participants. At the same time it can be said that resistance movements representing the interests of other nations and peoples also operated during the course of the war in the fight against National-Socialist Germany in the *de facto* occupied, but *de iure* existing territory of the Republic of Latvia (using this territory to reach their goals). Despite the fact that the goal of these other resistance movements was not to renew the independence of Latvia, both inhabitants of Latvia and foreign countries took part in it. These movements were the Soviet (USSR) resistance movement, which fought for the return of Soviet occupied and incorporated territories to the USSR, and the Polish resistance movement, which fought for the renewal of Poland's independence. Resistance to the Nazi regime was also shown by separate Jewish resistance groups and individuals, whose goal was to escape becoming victims of the holocaust, as well as soldiers of German origin – deserters and others, whose goal was to survive until the end of the war. However, the greatest number of people were those who, regardless of their national, political, religious or social affiliation, showed individual resistance to the Nazis by avoiding forced labour requirements or service in different military forces, sabotaging the occupying regime's economic activities, saving people who were persecuted by the Nazi regime (Jews, Soviet prisoners of war, and others), etc.

The underground activity of the largest part of the groups, organizations and individual members of the national resistance movement that began as early as 1941–1942 took the form of resistance to the German occupation rule and defence of the people's national interests by spreading their views in the broadest possible circles of Latvian society. Although the aspirations and activities of the resistance movement were very diverse (opposing the recruitment of Latvians into the police battalions (*Schutzmannschaft*) and State Labour service (*Reichsarbeitsdienst*) and their sending to Germany as labour force in 1941–1942, protest against mobilization into the legion, appealing to Latvians to preserve the people's life force and to stay in their native land in 1943–1944 etc.) and irrespective of the impact that the course of the German-USSR war and local developments (recruitment of the existing and potential members of the resistance movement into the legion, disbanding of General Jānis Kurelis' group etc.) left on its activities, until the very end of the war the resistance took “in-

ward”-oriented expressions and was limited to the particular site, i.e. Nazi-occupied Latvia. Due to objective reasons the members of the resistance movement failed to achieve their main political goal – the restoration of Latvia’s statehood; however they made an important contribution to keeping alive the idea of Latvia’s independence during Nazi occupation that left a lasting impact on the subsequent resistance and stimulated defiance of the Soviet occupation regime in the post-war years.

Along with the above-mentioned forms of the resistance movement, in 1943–1944 in German-occupied Latvia there existed also an “outward”-oriented resistance, represented first and foremost by the Latvian Central Council (LCC) that for the most part consisted of former political figures and whose composition, goals and activities were not widely known to the Latvian public. The members of the LCC also did not openly oppose the policies of the Nazi occupation rule that went against Latvia’s national interests (the Jewish holocaust in 1941, the formation of the Latvian legion in 1943 etc.), but mostly focused on political debates within the organization that resulted in several legal and political declarations that were secretly sent to other countries as part of the effort to achieve the restoration of Latvia’s independence with the help of the Western Allies and Scandinavian countries. The Latvian Central Council was also the main and almost the only national resistance organization that collected materials and information on the actual situation and public opinion in Nazi-occupied Latvia; moreover, through Latvian diplomats in the West the respective information reached different institutions of the Western Allies. Due to the activities of the LCC the pro-Western sentiments of the Latvian resistance movement were not limited to wishing the USA and Great Britain victory in the war and voicing hope that these Western powers would grant support to make Latvia’s independence aspirations come true but also took expression in actual political (contacts with representatives of Lithuanian and Estonian resistance movements etc.), informative and practical (secret refugee boat operations to Sweden etc.) underground activities.

Iesniegts 01.08.2012.